

ЛИСТУВАННЯ ОЛЕКСАНДРА МУРАШКА ЯК ДЖЕРЕЛО ВИВЧЕННЯ ЙОГО ОСОБИСТОСТІ

У статті аналізується епістолярій художника Олександра Мурашка. Також до наукового обігу вводиться невідоме листування митця з художницею-вишивальницею Оленою Праховою.

Ключові слова: Олександр Мурашко, Олена Прахова, листування, джерело.

Одного разу Олександр Мурашко у розмові зі своєю ученицею Тіною Омельченко кинув, здавалося б, жартома: «Пам'ятайте, Тіна, може, це для вас пригодиться, бо сам я не пишу нічого»¹. Сказане не було перебільшенням, адже на сьогоднішній день дослідникам відома тільки коротка автобіографія, складена художником не раніше 1909 року. З огляду на велику літературну й епістолярну спадщину, залишену багатьма його сучасниками та колегами, це, з одного боку, дивувало й засмучувало, а з другого – вселяло надію на те, що коли-небудь знайдуться документи, так само важливі для «окреслювання мистецького та людського обличчя»² Мурашка, як листи Нестерова, Рєпіна, Сомова, Врубеля – для розуміння особистості їх авторів... Сподівання не були марними, хоч справдилися вони лише почасти: у червні 2014 року до музею «Духовні скарби України» потрапило декілька листів митця до Олени Прахової³. Готуючи їх до публікації, ми визнали за можливе й правильне не обмежуватися коментарями тільки до цих документів, а охарактеризувати весь епістолярій Олександра Мурашка, відомий нам, однак, не стільки за оригіналами, скільки за цитатами зі статей, книг і спогадів, надрукованих після його трагічної загибелі.

Ще у недавньому минулому письмове спілкування було невід'ємною частиною повсякдення представників творчої інтелігенції й зокрема художників, які писали десятки, навіть сотні листів на рік. Для декого з них «писання пером» нічим не поступалося «писанню пензлем» і ставало формою самовираження, порівнянною з власне художньою творчістю. Саме такими були листи російського живописця Михайла Нестерова, що налічують понад дві тисячі одиниць⁴. У випадку з Мурашком ідеться про значно більш скромну кількість.

Нині дослідникам життєвого й творчого шляху майстра відома (а головне доступна для вивчення) зовсім незначна за обсягом частина його приватного листування⁵. Переважна більшість листів – понад 20 – зберігається у документально-архівному фонді Національного художнього музею України (ДАФ НХМУ)⁶. На превеликий жаль, власноруч написаних художником серед них лише чотири (два до Миколи Мурашка та ще два до Михайла Нестерова), решта адресовані йому самому. Безумовно, комплексне дослідження епістолярної спадщини потребує значно більшого масиву документів, однак за їх відсутності кожен рядок листа стає більш вартісним, а питання якості починає суттєво домінувати над питанням кількості.

Навіть побіжне знайомство з присвяченою О. Мурашку літературою, яка з'явилася невдовзі після його вбивства, наштовхує на думку, що автори попередніх поколінь мали у своєму розпорядженні трохи більшу та вочевидь інакшу базу листів у порівнянні з сучасними дослідниками. Це змусило нас зайнятися текстологічним аналізом рукописних і друкованих текстів Миколи Бурачека, Євгена Кузьміна, Юхима Михайліва та Миколи Прахова – тобто тих авторів, які писали про митця, користуючись першоджерелами.

Почнімо зі статті мистецтвознавця, філософа, киевознавця, друга родини Мурашків Євгена Кузьміна, надрукованої 1928 року в журналі «Червоний шлях» в українському перекладі⁷. У ДАФ НХМУ зберігся її рукопис, що виявився значно ширшим від опублікованого часописом матеріалу, тому ми працювали саме з оригінальним текстом. Автор використав неабиякий арсенал джерел, здебільшого тих, які йому надавала вдова художника Маргарита Мурашко. Їй, як пише Кузьмін, «мы обяваны интересными, прекрасно составленными рукописными материалами, собранными как по личным воспоминаниям, так и у друзей...»⁸. Під рукописними матеріалами він має на увазі не лише особисті спогади Маргарити Августівни, але й епістолярій митця.

Переважну частину опрацьованої Кузьміним кореспонденції складають листи наставника та друга Мурашка, живописця Михайла Нестерова. У тому таки ДАФ НХМУ зберігаються дев'ять листів, які Михайло Васильович надсилав Мурашкові з Москви в період з 18 вересня 1910-го до 29 грудня 1914 року⁹. При порівнянні їх з кузьмінським рукописом стає ясно, що дослідник користувався саме ними, цитуючи, щоправда, лише деякі. На жаль, ці листи не увійшли ані до першого видання епістолярію Нестерова (1968), ані до другого (1988), а тим часом їх інформативність і значущість важко переоцінити. Зміст послань полягає в обговоренні тогочасного мистецького життя, московських і пітерських виставок, творчих перемог і невдач Мурашка та його доволі непростих стосунків з російськими митцями, представниками Союзу російських художників (СРХ).

Крім Євгена Кузьміна, листами Нестерова активно послуговувався Микола Бурачек¹⁰, а Микола Прахов був першим, хто опублікував невеликі витяги з них¹¹. Значно пізніше, коли архів Олександра Мурашка вже було передано до Державного музею українського образотворчого мистецтва (нинішнього НХМУ), мистецтвознавець Лариса Членова розшифрувала та опублікувала уривки з цих листів в журналі «Образотворче мистецтво»¹².

На наш погляд, ця частина епістолярної спадщини Нестерова є надзвичайно цікавою і насиченою, а тому заслуговує на оприлюднення в повному обсязі. Суттєво доповнити таку публікацію могли б відповіді, що їх надсилав Олександр Мурашко, проте віднайти їх поки не вдалося, за винятком двох листів, один з яких написано 4 грудня 1915 року, другий не датовано. Не зовсім зрозуміло, чому вони опинилися в архіві Мурашка, проте, можливо, з якоїсь причини художник просто не відправив їх до Москви.

Але повернімося до рукопису Євгена Кузьміна, де поряд з листами Нестерова використано листи найближчого оточення Олександра Олександровича: його дядька – Миколи Мурашка та двоюрідної сестри по материнській лінії – Л. Новоселецької (у дівочтві Крачковської). Безперечно, кожен з цих документів вартий уваги, але, враховуючи те, що вони дійшли до нас в оригіналах, немає сенсу сепарувати наведені Кузьміним фрагменти від його тексту.

Зовсім інша ситуація складається з цитуванням листів, що не збереглися, чи місцезнаходження яких досі не з'ясовано. У таких випадках рукопис перетворюється на єдине джерело, з якого ми можемо почерпнути хоч якусь інформацію. Кузьмін щонайменше тричі вдається до цитування невідомих (чи недоступних) нам сьогодні листів. Один з них стосується поїздки Мурашка до Мюнхена з метою відвідання виставки, де експонувалися його картини. Кузьмін не вказує дату написання листа, як і того, кому він адресований, а наводить лише слова художника: «*Сам своих вещей не повесил бы лучше*»¹³. Виходячи з того, що Мурашко брав участь у мюнхенських виставках з 1909-го по 1914 рік, логічно припустити, що документ датується саме цим проміжком часу.

Дещо змістовнішою видається нам друга наведена цитата – з листа, посланого Маргариті Мурашко: «*Для меня теперь особенно ясна важность предстоящей работы – чувствую, что от этого очень много зависит – даст Бог мне силы и ясную голову удержаться на высоте художественной и удовлетворить вкусам – «публики». Задача ужасная и путь скользкий, хватит ли сил...*»¹⁴. Тут ідеться про написання парних портретів князя Оболенського та його дружини, над якими художник працював у 1912 році, перебуваючи у Москві (з 1956 року портрет Оболенського зберігається в Алупкінському палацово-парковому музеї-заповіднику, доля ж портрета княгині Оболенської дотепер невідома).

Остання за хронологією, однак не за своєю важливістю, цитата: «*Что касается моей персоны, то сказать могу мало утешительного. Занят страшно, но только не той работой, которой мне надлежало быть. Почти два года ничего не работаю: всего меня втянули в строительство художественной жизни на Украине и вопрос стоит так остро и сложно, что уйти от этой работы пока не предвидится возможности, но твердо надеюсь, что отдавши долг гражданскому строительству – меня с миром отпустят для моей тихой работы*»¹⁵. Цей лист Мурашко написав 17 вересня 1918 року Л. Новоселецькій, яка надіслала у відповідь свій, датований 3 жовтня 1918 року¹⁶.

Ще одну статтю з опорою на першоджерела опублікував 1929 року художник Юхим Михайлів у журналі «Життя й революція». На відмінну від Кузьміна, він цитує тільки два листи Мурашка – до дружини (1912) та сестри (1918), про які ми щойно згадували (на сторінках видання їх подано у перекладі). У читача, знайомого з дослідженням Кузьміна, може скластися враження, що Михайлів просто використав матеріал, який вийшов роком раніше, але це не так. По-перше, він, як і Кузьмін, на початку статті висловлює подяку Маргариті Мурашко за надані йому документи, по-друге, завдяки роботі Михайліва вдалося виявити неточність у рукопису

Кузьміна, яка полягає у тому, що, цитуючи лист Мурашка до дружини, Євген Михайлович давав його лютим 1913 року, тоді як Михайлів вказав дату «5.II.1912»¹⁷. Здавалося б, за відсутності оригінального документа перевірити, хто з авторів має рацію, неможливо. Втім, найпереконливішим аргументом виявився сам портрет князя Оболенського, на якому праворуч унизу написано: «А. Мурашко 1912». Тож, найімовірніше, припустився помилки все-таки Кузьмін.

Не менш серйозним підтвердженням того, що обидва користувалися оригіналами, є цитата з листа до сестри від 17 вересня 1918 року, яку Михайлів подає більш розгорнуто, ніж Кузьмін. У його тексті рядкам, відтвореним у кузьмінському рукопису, передує фрагмент, де так само йдеться про становлення художнього життя в Україні: «Академія виникла, як плід Революції, і не зважаючи на найкращі наміри, в ній самій покищо багато сумбурного, оскільки вона ще й до сьогодні є в періоді будівництва, а тому і нам, що стоять на чолі цієї установи, а також і учням, поки заважко знайти твердий ґрунт, і тільки для людей свідомих того, що гаяти час неможливо, і така сумбурна обстановка не мусить заважати працювати»¹⁸.

Користувався особистим архівом Олександра Мурашка і Микола Бурачек – художник і педагог, який присвятив своєму колезі велике есе, на жаль, не датоване¹⁹. Крім уже знайомих нам листів Нестерова та Новоселецької, він цитує листи самого Мурашка, написані під час перебування у Москві (1911) та Санкт-Петербурзі (1915). Один з них було надіслано дружині (наводимо в перекладі М. Бурачека): «...Знаєш, ми би тут у Пітері з тобою скисли: пів на третю, а темно, туман, огидно!.. Місто гарне, що й казати, але жити нам тут було б тяжко. Сьогодні світить сонце, але хіба це наше сонце? Це – якась погано вичищена мідниця. Дивишся й очам не боляче!»²⁰.

Адресата двох інших листів Бурачек не вказує, проте, судячи з їх змісту, можна припустити, що вони також призначалися Маргариті Мурашко: «...Влаштування виставки тягнеться безмежно довго, але це дає мені можливість потихеньку приглядатися до людей. Моє враження таке, що необхідно тільки працювати і коли «завоювати», то можна багато получить, бо в мене є почуття, що до мене ставляться не просто, а з певною уважною обережністю. Ворогів і тут багато, я їх чую, але треба багато працювати – й все це розлетиться... Бувати ж тут (у Москві), і часто, необхідно, бо якби я сам не приїхав, то навряд чи мене балотували б у члени, а пристаралися б це питання змазати»²¹.

Що ж до третього листа, то у ньому художник пише: «...Вчора було зібрання «союзників», куди попав і я. На запитання, чому я не виставляю нічого, я відповів, що створилося дурне становище – кожний рік не знати напевно, чи запросять чи ні. Оскільки, як я зрозумів, питання про обрання дійсним членом «Общества» буде знято в Москві на загальному зібранні»²². Отже, тут, як і в листуванні з Нестеровим, йдеться про стосунки Мурашка з московською організацією СРХ²³. Безперечно, оригінали процитованих листів могли б пролити більше світла на запитання, проте невідомо, чи збереглися вони до наших днів.

Переходячи до книги «Страницы прошлого. Очерки-воспоминания о художниках» Миколи Адріановича Прахова, варто відзначити, що вона виявилася найбільш складною для виокремлення першоджерел. Користуючись оригіналами, Прахов був схильний наводити непрямі цитати без посилань і навіть подавати деякі факти як власні спогади. Це яскраво видно при зіставленні його текстів із спогадами Маргарити Мурашко або Тіни Омельченко. Тому у випадку, коли Прахов викладає певну інформацію, не беручи її у лапки, дослідники просто не в змозі розпізнати, чи має місце цитування (листів або інших джерел), чи ні.

Документів у розпорядженні Миколи Адріановича було чимало, оскільки після зникнення Маргарити Августівни в 1936 році весь зібраний нею архів перейшов до сім'ї Прахових, які мали міцні родинні зв'язки з Мурашками (Микола Прахов та Олександр Мурашко були одружені на рідних сестрах, доньках київського нотаріуса Августа Крюгера). Проте, судячи з використаних Праховим цитат – а це винятково фрагменти листів Нестерова, – частина архіву згодом опинилася в іншому місці, можливо, у названій доньки Мурашків Катерини. У першу чергу йдеться про листування Олександра Олександровича з дружиною та двоюрідною сестрою, яким послуговувалися Кузьмін, Михайлів і Бурачек. Щодо згаданих листів Нестерова, то у 1961 році Олена Прахова-Мазюк (донька Миколи Адріановича та Анни Августівни Прахових) передала їх до НХМУ²⁴. Втім, у родині Мазюків, прямих нащадків Прахових, лишалася ще одна частина архіву Мурашків, яку три роки тому її власники передали до міського музею «Духовні скарби України». Це рукописні мемуари Маргарити Мурашко, спогади Тіни Омельченко, низка світлин і репродукцій робіт Олександра Мурашка – тобто весь матеріал, що з тих чи тих причин не потрапив до документально-архівного фонду НХМУ в 1961 році. Були серед цих документів і листи Олександра Мурашка до Олени Прахової, старшої сестри Миколи Адріановича. Не

розмірковуватимемо, за яким принципом відбиралися свого часу матеріали для передачі в державний музей; набагато цікавіше було б зрозуміти, чому Микола Прахов проігнорував ці джерела, пишучи свою книгу, і чи вчинив він аналогічно з якимись іншими документами.

Такий стан речей дозволяє припускати, що якась частина епістолярію продовжує знаходитися у приватних колекціях, як, наприклад, лист Мурашка до Миколи Прахова від 11 липня 1914 року, що зберігається у Юрія Кузьменка, чоловіка Ірини Прахової, онуки Миколи на Анни Прахових. Утім, це один з тих щасливих випадків, коли документ з приватного зібрання вдалося опрацювати дослідникам. До 2014 року перебували у приватному архіві й листи, про які йтиметься далі.

Загалом до музею «Духовні скарби України» надійшло чотири документи, написані рукою Олександра Мурашка: три листи до Олени Прахової 1906 року і коротка записка до неї ж. Одnocześnie в ДАФ НХМУ зберігаються листи (та конверти від них) Олени Прахової до художника, також датовані 1906 роком²⁵. Зміст і тих і тих доводить, що вони складають діалог, який був з незрозумілих нам причин роз'єднаний 1961 року.

Листування Олександра Мурашка з Оленою Праховою ніколи не оприлюднювалося, за винятком записки Мурашка від 28 грудня 1905 року²⁶ та листів Олени Прахової, які було перекладено українською мовою²⁷, що, звісно, призвело до втрати їхньої автентичності. Отже, знаковість сьогоденної публікації полягає не лише в тому, що до наукового обігу вводиться нова інформація, але й у тому, що в такий спосіб реконструюється певний кореспонденційний блок та поєднуються джерела, які зберігаються у приватній та державній колекціях.

Письмове спілкування Мурашка з Оленою Адріанівною доволі змістовне. Завдяки йому, зокрема, можна відтворити драматичну історію, що сталася в житті митця 1906 року під час роботи на пленері в селі Нова Гребля, коли селяни знищили картину, яку він збирався продемонструвати на IV виставці Нового товариства художників. Також у листах частково відображений один з епізодів Першої російської революції, а саме суд над повсталими київськими саперами.

Цінність листування, що нині публікується, полягає ще й у тому, що воно дуже відверте, а за емоційною тональністю його навіть можна назвати «теплим». Враховуючи майже повну відсутність епістолярної спадщини митця, це чи не єдиний спосіб «почути» його голос.

Стосунки Олександра Мурашка з родиною Прахових завжди були особливими. Глава сім'ї, Адріан Вікторович, кілька років фінансово підтримував обдарованого юнака, виплачуючи йому щомісяця певну суму, він же прилучив його до роботи у церкві св. Миколая на Аскольдовій могилі, сприяв примиренню з вітчимою і вступу до Петербурзької Академії мистецтв. У всіх присвячених Мурашкові джерелах зазначається, що саме Адріан Прахов розгледів неабиякий талант молодого художника. Про це пише у своїх мемуарах і Маргарита Мурашко: *«Отношения с отцом обострились. Оба были упорны и настойчивы. Никто не уступал. В один прекрасный вечер после резкой размолвки с отцом А[лександр] А[лександрович], которому тогда было 15 лет, ушел из дому, чтобы жить самостоятельно. Денег у него совершенно не было. Он пошел к А[дриану] В[икторовичу] Прахову, рассказал ему о своем намерении и о том, что ему нужна ежемесячная сумма для сильно необходимого. На вопрос профессора, какова должна быть эта сумма, А[лександр] А[лександрович] назвал минимальную сумму (в размере 10 или 12 руб. в месяц), которую А[дриан] В[икторович] и взялся ему выплачивать каждое 1-е число. Теперь началась тяжелая жизнь впроголодь в крошечной комнатке на Несторовской ул[ице] извечным испытанием заработка. Рисовал он в школе Ник[олая] И[вановича] Мурашко, а также работал самостоятельно и нередко носил А[дриану] В[икторовичу] Прахову свои этюды для критики. Прахов продолжал уговаривать А[лександра] И[вановича] заняться художественным образованием мальчика. Но отец и сын не видались, и таким образом прошло года полтора»²⁸*. До речі, з 1974 року у Запорізькому обласному художньому музеї зберігається один з найбільш ранніх етюдів художника, подарований ним у 1890-х роках Адріану Прахову на знак вдячності за допомогу у важкі часи. Пропонуючи 1951 року цей твір художньому музеєві в Києві (теперішньому НХМУ), Микола Прахов супроводив його документальним підтвердженням: *«Один из первых этюдов художника Александра Александровича Мурашко – был подарен автором моему отцу – проф. А. В. Прахову – содействовавшему его поездке в деревню на этюды и поступлению в Академию Художеств»²⁹*. А у родинному архіві Прахових навіть збереглася світлина, на якій етюд прикрашає робочий кабінет Миколи Адріановича.

Прахов вплинув не лише на професійне, але й на особисте життя художника: саме в його домі Мурашко познайомився зі своєю майбутньою дружиною Маргаритою, а згодом професор склав протекцію молодому митцеві перед батьком дівчини. Багато років потому, вже піс-

ля вбивства Олександра Олександровича, Маргарита Мурашко згадуватиме: «В первый день Рождества у нас, как всегда, была елка для всяких детей и взрослых. Пришел А[дриан] В[икторович] Прахов. И вот, проходя через гостиную, вижу я Папá и его, сидящих под лампой и о чем-то сердечно и тихо разговаривающих. По выражению лица Папá я вижу, что то, что говорит А[дриан] В[икторович] Прахов, ему приятно, и я догадалась – речь шла о Саше!.. Я заваривала чай в столовой, вошел Папá и весело спросил: «Что же А[лександра] А[лександровича] нет?» Тут я ясно почувствовала, что ветер переменялся и стал нам благоприятен! Так оно и было. Рассказ А[дриана] В[икторовича] Прахова о том, как Саша сам выбился на дорогу, о его энергии, талантливости, порядочности понравился Папá, и он успокоился»³⁰.

Уже закінчивши Академію та навіть повернувшись з пенсіонерської поїздки, Олександр Мурашко написав портрет Адріана Вікторовича Прахова, який сьогодні прикрашає експозицію НХМУ. Портретував він також інших членів цієї родини. Ще під час навчання у Петербурзі було створено картину «Мак» (портрет Ольги, молодшої доньки Прахова), згодом – портрети Олени та Миколи, з якими художник мав дружні стосунки до кінця свого життя. Переконливим свідченням цього є й зворушливий епістолярний діалог, який понад сто років тому вели Олена Прахова та Олександр Мурашко...

Отже, відома сьогоднішнім дослідникам приватна кореспонденція митця налічує не більше тридцяти листів, з яких (з урахуванням нині опублікованих) лише вісім належать його перу. Як ми вже зазначали, це жалюгідно мало, але введення будь-яких додаткових епістолярних матеріалів до наукового обігу видається надзвичайно важливим, оскільки саме вони є одним з найголовніших джерел у вивченні особистості художника, відтворенні невідомих сторінок його життя та самого духу епохи.

Усі листи подаються мовою оригіналу без купюр, зі збереженням морфологічних і синтаксичних особливостей, проте з використанням сучасного правопису та доданням деяких розділових знаків. Підкреслені слова друкуються напівжирним шрифтом У квадратних дужках розкрито скорочення слів і дати, відтворені за штемпелями на конвертах і за змістом.

Особливу складність представляла розшифровка листів Мурашка. Непрості обставини, в яких опинився митець – неможливість «зачепитися» в Петербурзі, невлаштованість життя в Києві та інцидент у Новій Греблі – позначилися на його душевному стані та відбилися на почерку, що зробився «нервовим» і гранично нерозбірливим. За своїм характером листи Мурашка 1906 року нагадують щоденникові записи з тією хіба суттєвою різницею, що вони призначалися близькому другові, на підтримку й допомогу якого так сподівався художник.

[Київ] 28 декабря 1905 г.

Многоуважаемая Елена Адриановна, если возможно – то дайте на несколько дней Ваш портрет³¹ – на этих днях жду большую публику³². Поэтому думаю, что и он был бы не лишним...

Вас уважающий А. Мурашко

[Київ] 7 мая [1906 г.]

Саша милый! Я огорчена, что не видела Вас перед Вашим отъездом! Мне сделалось дурно от жары, должно быть, и мама³³, всполошившись, сплвила меня в сад к Мацневым³⁴; в 9.. мы были дома³⁵ и я, правду говоря, ждала Вас и книги Вам не отослала, теперь приедете за нею в Абрамцево³⁶! Согласны? Переслать под бандеролью не решаюсь, чтобы не навлечь на Вас подозрение в неблагонадежности: пока это понятие остается в прежней силе³⁷.

Будьте здоровы, веселы радостью всего живущего, вдумчивы, полны жажды творчества и счастливы ее упоением. Крепко, ласково жму руку.

Елена Прахова

Проводили Марину Конст[антиновну]³⁸ и бедненькую Люлушку³⁹ в Одессу. Тетя Марина волновалась. Настроение грустное.

Новая Гребля⁴⁰, пятница, 12 мая [1906 г.]

Дорогая Елена Адриановна,

Писал Вам на днях о том, как здесь хорошо. И правда чудно, я мечтал, как буду работать, и все это, кажется, и было только лишь мечтой – всевозможные неудобства не замедлили

появиться, как только приступил к работе. Первое и самое главное: владельца усадьбы, у которого живу, крестьяне очень не любят и стараются пакостить на каждом шагу, как только возможно, а уж заодно и живущий там я, несчастный, был первой жертвой. Начал этюды неподалеку от дома и во время перерыва зашел на минутку в дом, когда же возвратился, то мой этюд, уже изломанный, плавал на воде (от так і тобі буде) – это я слышу по своему адресу такие словечки⁴¹. Понятно, что такой прием не особенно-то располагает к работе, а о том, чтобы достать модель среди крестьян, и думать нечего⁴². Не знаю, что и делать. Если так будет и дальше, то, конечно, мало надежды, чтобы я здесь остался, придется перекочевывать, но куда? Вы были так любезны, предложили приехать в Абрамцево⁴³. Я это, конечно, принял как приглашение на непродолжительный срок, а что бы Вы сказали, если бы я попросил Вас и Эмилию Львовну устроить меня на все лето? Уж простите, что я поступаю по пословице... да уж очень круто пришлось. Если можно, выручайте. Так или иначе, но я надеюсь, что Вы черкнете мне о Вашей жизни вкратце.

Искренне предан[ный] А. Мурашко
Привет Эмилии Львовне

[Новая Гребля, май 1906 г.]⁴⁴

Сколько раз уже начинал писать и все откладывал начатое – говорить обо всем, что болит и тревожит, как-то сил и смелости не хватает.

Я знаю, что все огорчения и радости мы себе сами создаем, но от этого не легче. Я не знаю, что мне нужно – куда деваться, не работаю, и работать не хочется, душа и мысли беспокойные, все болит. Ах, милая, дорогая Елена Адриановна, сами-то Вы знаете, как тяжело, плакать бы хотел, а слез нет. Я не чувствую красоты, меня не радует природа, а это самое ужасное, потому что раньше в такие минуты я находил в ней успокоение, а теперь и этого нет. Я избалован, исковеркан, бессовестно сваливаю тяжесть свою на плечи других, но я знаю, что Вы почувствуете и не осудите. Все страдания я сам создал, [понимаю,] что нужно начать жизнь по-другому, а как это начать, что предпринять? Чувствую, что где-то есть успокоение, есть радость чистая, хорошая, но доброту найти...

Я не испытывал радости настоящей никогда, всю мою жизнь только сжигал мои лучшие силы.

Ваш А. Мурашко

[Киев] 27 мая [1906 г.]

Не осуждаю, а жалко мне Вас, Саша милый! Я знаю муку таких минут! Помню, давно это было, стало мне совсем невмоготу, и написала я Васнецову⁴⁵ (он всегда очень чутко относился к моим душевным невзгодам), а в ответ получила: «Мучьтесь, одни только свиньи живут покойно»⁴⁶. На Вашу же долю выпадет несравненно больше мук, потому что Вы талантливы, Саша, и житейские будни тяжестью ложатся на Вас! Хорошо утешила?! – Зато, Саша, праздники-то Ваши наряднее, чем у других! Лучшие силы, говорите, зря убили – сколько я знаю по отрывочным рассказам, Ваше детство и юность были не из сладких, и честь Вам и слава, что вышли победителем. Где же тут потеря лучших сил? Часть их, может быть, дала бы больший результат, если бы не тратилась на житейские мелочи, можно пожалеть эту частицу, да жизнь-то Ваша вся впереди! Что вы сделали, Саша, чтобы иметь право сказать: «Бился, искал, сердцем плакал и ничего не нашел!»? Слушайте, милый, утешать Вас не стану, утешение извне в такие горькие минуты не знаю, может ли быть, пока сам в себе человек не переборет, а вот работать бросьте совсем, засуньте подальше кисти, палитру, краски, переверните холст лицом к стенке, чтобы не мозолил глаз, и поживите травой, объявите, если можете, бойкот самому себе и постарайтесь быть искренне приятным окружающим. Вот я не знаю, с кем Вы живете, что это за люди, напишите! Идите в лес, куда хотите, бродите до усталости не присматриваясь к природе, насильно не присматриваясь, пока сама душа помимо Вашей воли начнет глядеть. Если я глупо говорю, не стесняйтесь упрекнуть меня, говорю то, что сама почувствовала. Работать бросьте без упрека самому себе!

Мы все еще в Киеве. Когда сдвинемся, не ведаю точно, завишу от милости эскулапа, ворчит на словах. Завтра судят Алекс[андра] Павл[овича] [Ершова]⁴⁷, вторично привлекавшийся к суду офицер оправдан. Это хороший показатель для него⁴⁸. Из Петербурга вернулась Наталья Сергеевна⁴⁹, еще пуще оправела и не признает существования брожения в России: «все толь-

ко партийные выдумки». От наших из Абрамцево давно нет вестей⁵⁰. Должно быть, хорошо.

Пришла некая дама и перервала мне письмо. Письмо не кончается, потому что больше писать не дадут, по вечерам у нас всегда кто-нибудь, и я весь день верчусь, как аксилот⁵¹. Чувствую, что не ответила Вам на Ваши мысли. Крепко-крепко, ласково жму руку. До свидания!

Елена Прахова

Перечла письмо... Не ответ это Вам! Простите! Я не принадлежу сама себе, т. е. врем[ени]-то у меня своего нет постоянного, все урывки. Пишите!

[Киев] 3 июня [1906 г.]

Саша Милый, дядю Кактуса⁵² на три месяца упрячут на гауптвахту! Он убит. Более виновные, т. е. непосредственно виновные в этом деле, оправданы. По-моему, на этот раз суд вовсе не разрешил задачи, и на мое «штатское» мнение (*нрзб*) ответил: «Да, конечно, но Вам ведь не понять: Вы не военный человек». Действительно, трудно понять, когда мне говорят: «Забор, что ты видишь глазами, не есть забор, а виновата соседняя кошка!». Алек[сандр] Павл[ович] получил на две недели отпуск и уехал к тете Марине в Одессу. Он так был далек от мысли быть единственно виноватым из командиров, что совсем расстроился. Так их, Саша, жаль! От Анночки⁵³ было вчера письмо⁵⁴, настроение бодрое и веселое, но пишет, что очень сыро и дождливо, что, конечно, не чересчур повысило мое настроение, сидим пока в Киеве и пользуемся гостеприимством и садом Мацневых, у них мило, когда не обсуждают политику. Что же молчите? Что делаете? Что вокруг Вас делается?

У нас все по-старому, те же лица, те же разговоры, те же споры, та же по временам душевная усталость и тот же глубокий неясный страх неминуемых грозных событий. Крепко, ласково, дружески целую Вашу буйную головушку.

Елена Прахова

Н[овая] Гребля, 7 июня [1906 г.]

Дорогая Елена Адриановна,

Спасибо Вам за ласковое слово, оно так было для меня необходимо. О своем же послании боюсь даже и вспоминать, воображаю, какое оно было! Прочел поутру в газете о деле А[лекса]ндра П[авловича] [Ершова], а вслед и ваше письмо получил. Жаль его, бедного, милого. Как-то отнеслась тетя Марина...

Хочется мне поскорее отсюда убраться, да все никак не решусь – как-никак, а жаль все-таки начатых некоторых работ, хочется довести хоть как-нибудь... Очень уж тут нерадостно, кругом милые люди, но и только, и несмотря на всю их ласку, я все-таки одинок. Вот даже сейчас все почему-то радуются, смеются, а чему, спросите их, вряд ли ответят...

Я стараюсь понять, но делается невыносимо тяжело, когда вижу, что существенная цель в жизни – это **хорошо зажить**.

Вы, конечно, понимаете, что я не хочу этим сказать, что мои запросы гораздо глубже, я их сам хорошо не знаю, и только чувствую, что во мне живет желание чего-то хорошего, прекрасного, но я слишком слаб, ничтожен для борьбы, а от этого сознания бывает так тяжело.

Досвида[ния], добрая

Елена Адриановна, будьте зд[оровы.]

Ва[ш] А. Мурашко

P. S. Предполагаю, что выеду в Киев на несколько дней числа 12. Хочу Вас застать (*нрзб*) у них (*нрзб*) бывать 2 раза в неделю – вторник и пятницу.

¹ «Знаете, Тіно, я дуже люблю життя»: Спогади про Олександра Мурашка / укл., авт. ст. та ком. Дар'я Добріян. – К., 2017. – С. 72.

² Вислів М. В. Нестерова (з листа до О. А. Турігіна від 12.09.1926 р.).

³ Прахова Олена Адріанівна (1871–1948) – старша донька А. В. та Е. Л. Прахових, талановита художниця-вишивальниця, яка виконала «Плащаницю» для Володимирського собору в Києві та інші вишивки гладдю за ескізами В. Васнецова, М. Нестерова, В. Котарбінського та М. Прахова.

- ⁴ Нестеров М. В. Из писем / авт.-сост. А. А. Русакова. – Л., 1968. – 450 с.; Нестеров М. В. Письма. Избранное / вступ. ст., сост. и коммент. А. А. Русаковой. – Л., 1988. – 536 с.
- ⁵ Одразу зазначимо, що темою цієї розвідки буде саме приватне, а не офіційне листування О. Мурашка, оскільки останнє заслуговує на окреме дослідження.
- ⁶ Документально-архівний фонд Національного художнього музею України (далі – ДАФ НХМУ). – Ф. 12 (Фонд Олександра Мурашка).
- ⁷ Кузьмін Є. Олександр Мурашко (спогади) // Червоний шлях. – 1928. – № 11. – С. 240–253; № 12. – С. 200–209.
- ⁸ ДАФ НХМУ. – Ф. 3 (Фонд Євгена Кузьміна). – Од. зб. 24. – Арк. 5.
- ⁹ Там само. – Ф. 12. – Од. зб. 25–33.
- ¹⁰ Микола Бурачек. Олександр Мурашко (Есе) // Абліцов В. Ностальгія. – Львів, 2003. – 184 с.
- ¹¹ Прахов Н. Страницы прошлого. Очерки-воспоминания о художниках / под общ. ред. В. Лобанова. – К., 1958. – С. 292–294.
- ¹² Членова Л. Михайло Нестеров і Олександр Мурашко // Образотворче мистецтво. – 1982. – № 5. – С. 16–18.
- ¹³ ДАФ НХМУ. – Ф. 3. – Од. зб. 24. – Арк. 45.
- ¹⁴ Там само. – Арк. 46.
- ¹⁵ Там само. – Арк. 58.
- ¹⁶ Там само. – Ф. 12. – Од. зб. 37.
- ¹⁷ Михайлів Ю. Майстер фарби й кольориту // Життя й революція. – 1929. – № 10. – С. 150.
- ¹⁸ Там само. – С. 153.
- ¹⁹ У повному обсязі есе було вперше опубліковано в 2003 році: Абліцов В. Ностальгія. – Львів, 2003. – 184 с.
- ²⁰ Микола Бурачек. Олександр Мурашко (Есе). – С. 129.
- ²¹ Там само. – С. 132.
- ²² Там само. – С. 132–133.
- ²³ У виставках СРХ Мурашко брав участь тричі: ІХ виставка тривала у Москві з 26 грудня 1911 до 24 січня 1912 р. та у Санкт-Петербурзі з 15 лютого до 1 квітня 1912 р; Х виставка – у Москві з 26 грудня 1912 до 27 січня 1913 р. та у Санкт-Петербурзі з 10 лютого до 31 березня 1913 р; ХІІ виставка – у Москві з 26 грудня 1914 до 2 лютого 1915 р. та у Петрограді з 14 лютого до 29 березня 1915.
- ²⁴ За сприяння Лариси Григорівни Членової (1927–2002), співробітника НХМУ, багаторічного дослідника та популяризатора творчості О. Мурашка.
- ²⁵ ДАФ НХМУ. – Ф. 12. – Од. зб. 18–20.
- ²⁶ «Эти десять лет большого, глубокого счастья...»: Спогади Маргарити Мурашко / авт. ст. та ком. Д. Добрян; укл. В. Ткачук. – К., 2016. – С. 122.
- ²⁷ Шудря Є. Ісполать Вам, панно (продовження) // Киевлянин, інформаційний тижневик – 2001. – № 18. – С. 12.
- ²⁸ «Эти десять лет большого, глубокого счастья...»: Спогади Маргарити Мурашко. – С. 46–47.
- ²⁹ ДАФ НХМУ. – Ф. 87 (Фонд Лариси Членової). – Од. зб. 28.
- ³⁰ «Эти десять лет большого, глубокого счастья...»: Спогади Маргарити Мурашко. – С. 73.
- ³¹ Йдеться про картину «За кроснами» (1905), на якій зображено Олену Прахову за вишиванням; нині робота зберігається у НХМУ.
- ³² Очевидно, йдеться про приватний захід, що відбувався у Києві напередодні чи у перші дні 1906 року. А невдовзі (з 5 лютого до 26 березня) портрет експонувався на ІІІ виставці Нового товариства художників у Санкт-Петербурзі.
- ³³ Йдеться про Прахову Емілію Львівну (уроджену Емілію Марію Клементину Лестель-Мілютіну) (1849, за іншими даними 1852–1927), дружину професора А. В. Прахова.
- ³⁴ Найімовірніше, йдеться про великий сад на вул. Володимирській, 8, який був частиною садиби Іполита Іполитовича Мацнева (1838–1908) та його дружини Аліни Олександрівни Мацневої.
- ³⁵ У той час Олена та Емілія Прахови мешкали на вул. Великій Житомирській, 6 (у будинку А. Ф. Лаппо).
- ³⁶ Абрамцево – маєток неподалік від Москви, який з 1870 року належав С. І. Мамонтову. Визначний мистецький осередок кінця ХІХ–ХХ ст.

³⁷ Побоювання О. Прахової пов'язані з посиленням поліцейського нагляду за приватними поштовими відправленнями в роки революції 1905–1907 рр.

³⁸ Єршова (у дівочтві Князева) Марина Костянтинівна (1875–1941) – дружина Олександра Павловича Єршова, донька великого князя Костянтина Миколайовича та його цивільної дружини, балерини Ганни Василівни Кузнецової. Відомо, що родина Прахових мала приятельські стосунки з Єршовими, але встановити, чи доводилися вони один одному родичами, і чому Олена Прахова називає Марину Єршову (яка була на чотири роки молодша за неї) «тіткою», не вдалося.

³⁹ Можливо, йдеться про Юлію Єршову (1898–1916), другу доньку Марини Костянтинівни та Олександра Павловича.

⁴⁰ Про перебування О. Мурашка у 1906 році у селі Нова Гребля Пирятинського повіту Полтавської губернії (нині Чернігівська обл.) свідчать також штамп на конвертах, що збереглися від листів Олени Прахової.

⁴¹ Про цю ситуацію навіть писала Санкт-Петербурзька преса: *«Летом, в Малороссии, он [Мурашко] почти закончил довольно сложную картину, интересную по задаче и сюжету. Но мужики изорвали ее, потоптали ногами и бросили в реку. Случилась эта печальная катастрофа на почве ненависти к панам, у которых гостил Мурашко. Художник со слезами рассказывает о гибели своей картины, над которой он долго работал и в которую вложил так много нервов и творчества»* (Ник[олай] Брешко-Брешковский. Выставка нового общества художников // Биржевые ведомости. – 1907. – № 9826. – 1 апреля).

⁴² Звернувшись у 1905–1906 рр. до зображення народного побуту, О. Мурашко написав картини «Зима» (приватна колекція) та «Дівчина» (Дніпропетровський художній музей). Пізніше, у 1911 р., було створено «Неділю» (приватна колекція), а у 1914-му – «Селянську родину» та «Пралю» (НХМУ). З цієї ж тематикою певною мірою пов'язані «Карусель» (1905–1906) і «Тихе горе» (1909), місцезнаходження яких залишається невідомим.

⁴³ Родина Мамонтових, власників Абрамцева, мала багаторічну дружбу з Праховими, до того ж Сава Мамонтов був хрещеним батьком Миколи Адріановича. Такі стосунки дозволяли Олені Праховій упевнено пропонувати О. Мурашку як її близькому другові відвідати маєток. Попри це, свідчень, які б підтверджували, що художник колись гостював у Абрамцеві, не виявлено.

⁴⁴ Датується за змістом.

⁴⁵ Васнецов Віктор Михайлович (1848–1926) – російський художник, здебільшого працював у галузі релігійного та історичного живопису. До Києва приїхав на запрошення А. В. Прахова для роботи над розписом Володимирського собору. У 1894 році написав портрет 19-річної Олени Прахової, з якою підтримував дружні стосунки і листувався майже до своєї смерті.

⁴⁶ Найімовірніше, йдеться про лист В. М. Васнецова до О. А. Прахової від 20 квітня 1898 р., у якому говориться: *«Душеньку свою тоскующую успокойте. Кто не свиньи – все тоскуют... Работа спасает, и холод от души исчезает»* (цит. за: Виктор Васнецов. Письма. Новые материалы / авт.-сост. Л. В. Короткина – СПб., 2004. – С. 115).

⁴⁷ Єршов Олександр Павлович (1861–1922) – полковник, командир 14 саперного батальйону.

⁴⁸ Під час Першої російської революції країною прокотилися тисячі виступів і повстань. У Києві 18 листопада 1905 р. відбулося повстання саперів, внаслідок чого до суду було притягнуто понад сто осіб, а в місті оголошено воєнний стан.

Справу О. Єршова та ще чотирьох офіцерів, яких звинувачували у бездіяльності та слабкому нагляді за підлеглими, Київський військово-окружний суд розглядав 29 травня 1906 р. Єршова засудили до трьох місяців гауптвахти, проте сам він провини не визнав. Подія була досить резонансною, до того ж, у придушенні повстання брав участь 168-й піхотний Миргородський полк, яким командував двоюрідний брат Олександра Мурашка по батьківській лінії Порфирій Мурашко. Звісно, цей факт міг посилити увагу митця до судового процесу.

З Олександром Єршовим художник був знайомий особисто й навіть писав портрет його дружини Марини. Про створення цього полотна згадує Микола Прахов: *«По рекомендации моего отца Александр Павлович Ершов заказал А. А. Мурашко портрет своей жены. Этот портрет, как надеялся мой отец, должен был открыть молодому художнику двери „великосветских“ салонов – единственный в то время путь к успеху и славе для художника-портретиста. Портрет, во весь рост, вышел удачно, но и в нем как художник Александр Александрович еще не определился с полной ясностью»* (Прахов Н. Страницы прошлого. Очерки-воспоминания о художниках. – С. 272). Нині твір зберігається у Миколаївському обласному художньому музеї імені В. В. Верещагіна.

⁴⁹ Невстановлена особа.

⁵⁰ «Нашими» Олена Прахова могла називати родини своєї молодшої сестри Ольги або брата Миколи. Також часто бував у Абрамцеві її батько, Адріан Прахов.

⁵¹ Аксилот (правильно: аксолотль; також аксолот, аксиолотль) – личинковий стан амбістоми мексиканської (хвостатого земноводного з сімейства Amblystomidae в підряді Salamandrina). Аксолотлів утримували в домашніх умовах. Зазвичай дуже спокійні, у певні години та періоди свого життя вони виявляють неабияку активність і починають метатися акваріумом.

⁵² Йдеться про О. П. Єршова.

⁵³ Крюгер-Прахова Анна Августівна (1876–1962) – художниця та педагог, дружина М. А. Прахова. Викладала у Київському художньому училищі (1912–1920), художньо-промисловій студії Прахових (1924–1933), Київському училищі прикладного мистецтва (1945–1946). Рідна сестра Маргарити Мурашко.

⁵⁴ У той час А. А. Крюгер-Прахова ще була студенткою Вищого художнього училища при Імператорській Академії мистецтв. Її навчання офіційно завершилося 1 листопада 1906 р. присвоєнням звання художника за картину «На оленях», над якою вона могла працювати у Санкт-Петербурзі або в Абрамцеві.

В статье анализируется эпистолярный художника Александра Мурашко. Также в научный обиход вводится неизвестная ранее переписка живописца с художницей-вышивальщицей Еленой Праховой.

Ключевые слова: Александр Мурашко, Елена Прахова, переписка, источник.

The article presents an analysis of the artist's epistolary, Olexander Murashko. Also, an unknown correspondence between the artist and artist-embroiderer Olena Prakhova is introduced into the scientific circle.

Keywords: Olexander Murashko, Olena Prakhova, correspondence, source.